

KS. ARKADIUSZ DOMASZK SDB
Wydział Prawa Kanonicznego
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID 0000-0002-7118-3102

PANDEMIA KORONAWIRUSA A PRAWO KANONICZNE. WYBRANE ASPEKTY W ZAKRESIE KULTU BOŻEGO¹

Treść: Wstęp. – 1. Ograniczenia epidemiczne. – 2. Msza święta. – 3. Komunia Święta. – 4. Różne wytyczne dla niektórych obrzędów liturgicznych. – 5. Spowiedź, namaszczenie chorych, inne sakramenty. – 6. Pogrzeb, Uroczystość Wszystkich Świętych. – Zakończenie.

Wstęp

Wydarzenia pandemii 2020-2022 r. (2023) wstrząsnęły całym światem, a skutki objęły rozliczne płaszczyzny życia społecznego i poszczególnych ludzi. Także dla katolików i całej wspólnoty Kościoła katolickiego stanowiło to wyzwanie, które niejako zmusiło do podjęcia działań i inicjatyw w tym kontekście. Począwszy od pytania, czy udać się na Mszę św., jak sprawować i przyjmować sakramenty, aby to było bezpieczne? Duszpasterze pytali się, w jaki sposób ewangelizować i sprawować opiekę duszpasterską? W wystąpieniu pokrótce zostanie zarysowana sytuacja i działania albo raczej przeciwdziałania wspólnoty kościelnej wobec pandemicznych wyzwań, w wybranych zakresach kultu Bożego. Wiodącym pytaniem jest, jak Kościół

¹ Treść artykułu oddaje wystąpienie, które miało miejsce w trakcie panelu dyskusyjnego pt.: „Debata Fakultetów Świat po pandemii”, 23 maja 2023 r. na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

katolicki zareagował na tę nadzwyczajną sytuację oraz, co z tego doświadczenia zostanie w myśli i praktyce Kościoła na przyszłość?

1. Ograniczenia epidemiczne

Sytuacja epidemiczna spowodowała wprowadzenie różnorodnych ograniczeń i restrykcji, tak w Polsce, ale i w całej Europie oraz świecie. Korzystając z Ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, 14 marca 2020 r. ogłoszono „Stan zagrożenia epidemicznego – sytuację prawną wprowadzoną na danym obszarze w związku z ryzykiem wystąpienia epidemii w celu podjęcia określonych w ustawie działań zapobiegawczych”². Na granicach państwowych wprowadzono kordon sanitarny, znacząco ograniczający ruch graniczny³; od 20 marca 2020 r., zgodnie z rozporządzeniem ministra zdrowia obowiązywał w Polsce stan epidemii⁴. Liczne ograniczenia w przestrzeni publicznej wpłynęły na działalność Kościoła i praktyki religijne wiernych⁵. Restrykcje

² Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 czerwca 2019 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, Dz.U. 2019, poz. 1239; Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, Dz. U. 2008 Nr 234, poz. 1570, tekst jednolity: Dz. U. 2022, poz. 1657, 2280, 2674, 2705, 2770, Dz. U. 2023, poz. 605, art. 2 pkt 23.

³ Por. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych, Dz.U. 2020, poz. 435.

⁴ Por. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz. U. 2020, poz. 491; *Pandemia COVID-19 w Polsce*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Pandemia_COVID-19_w_Polsce#cite_ref-r2MZ_11-0 (data dostępu 12.06.2020).

⁵ Analogiczne sytuacje w innych krajach związane z pandemią, a zarazem pytania o relację pomiędzy państwem a Kościołem oraz o kwestie wolności religijnej, zob. D. MILANI, *Covid-19 e libertà religiosa in Italia: lo spirito di resilienza dello Stato e della Chiesa davanti alla sfida della pandemia*, *Ius Ecclesiae* 33(2021) n. 1, s. 89-116; S. MÜCKL, *Libertà religiosa in tempo di pandemia di Covi-19. La situazione in Germania*, tamże, s. 117-142; J.I. RUBIO LÓPEZ, *Culto religioso y Estado de Derecho en tiempos de pandemia: España y Estados Unidos*, tamże, s. 143-184; E. TAWIL, *Le libre exercice du culte en France durant les 11 premiers mois de l'épidémie de Covid-19* (14

dotknęły Kościół – całą jego społeczność, zaburzając zwyczajną strukturę uświęcania, nauczania i zarządzania.

Na początku Główny Inspektor Sanitarny (8 marca 2020 r.) zarekomendował ograniczenie zebrań masowych, następnie premier Mateusz Morawiecki (10 marca 2020 r.) ogłosił zakaz zebrań masowych. Stopniowo zawieszano działalność placówek oświatowych, by potem zamknąć szkoły i przedszkola; przesunięto terminy egzaminów maturalnych i innych egzaminów szkolnych. Podobne decyzje zapadały w odniesieniu do uczelni wyższych⁶. Istotne rozwiązania prawne oparto na Ustawie z 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, oraz innych chorób zakaźnych i wywołanych nimi sytuacji kryzysowych; akt legislacyjny, który nazywano tzw. specustawą koronawirusową wszedł w życie 8 marca 2020 r.⁷

2. Msza święta

Jednym z ważniejszych czynników, który wpłynął na przestrzeń religijną było ograniczenie dotyczące uczestnictwa w uroczystościach religijnych. Począwszy od 24 marca 2020 r. zarządzono ograniczenie liczby wiernych, którzy mogą uczestniczyć we Mszy świętej (kulcie religijnym) do 5 osób (nie wliczając duchownych, służby liturgicznej lub pracowników zakładu pogrzebowego)⁸. Później zmieniono

mars 2020 – 15 fevrier 2021), tamże, s. 185-198; zob. także R. D'AMBROSIO, *Società e politica italiane alla prova della pandemia*, *Gregorianum* 103(2022)1, s. 153-169.

⁶ Por. A. DOMASZK, *Wychowanie katolickie w sytuacji pandemii koronawirusa (2020 r.) na przykładzie szkół i uczelni wyższych w Polsce*, *Seminare. Poszukiwania Naukowe* 42(2021)1, s. 21-35; TENŻE, *Nauczanie i ewangelizacja podejmowana przez Kościół katolicki w Polsce w okresie pandemii koronawirusa (2020r.)*, *Studia Redemptorystowskie* 19(2021), s. 413-442.

⁷ Por. Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, *Dz. U.* 2020, poz. 374.

⁸ Por. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, *Dz. U.* 2020, poz. 522 (uchylone 16.05.2022), § 1 ust. 4 pkt. b.

ograniczenie: tj. że trakcie sprawowania kultu religijnego w budynku mógł znajdować się jeden uczestnik na 15 m kw. powierzchni tego budynku, nie wliczając osób sprawujących kult (duchowni, służba liturgiczna). Natomiast podczas pogrzebu na cmentarzu mogło znajdować się nie więcej niż 50 uczestników, oprócz osób sprawujących kult religijny, dokonujących pochówku lub zatrudnionych przez zakład pogrzebowy⁹. Ograniczenia zostały zniesione z końcem maja 2020 r., ale pozostał obowiązek zachowania dystansu (2 m) pomiędzy osobami oraz zasłaniania ust i nosa w pomieszczeniach zamkniętych, więc i w kościołach.

Ten zarysowany stan prawny, który dynamicznie zmieniał się w trakcie rozwoju pandemii, stanowił przeszkodę dla wiernych, by mogli swobodnie korzystać z liturgii Kościoła, zwłaszcza Mszy św. Tymczasem Eucharystia dla katolików jest najważniejszą formą sprawowania modlitwy, jest „[...] szczytem i źródłem całego kultu oraz życia chrześcijańskiego; wyraża ona i sprawia jedność Ludu Bożego, przez nią urzeczywistnia się budowanie Ciała Chrystusa [...]”¹⁰. Skupienie uwagi i duchowości Kościoła na liturgii eucharystycznej łączy się też z obowiązkiem wiernych, by w niedziele i dni świąteczne nakazane uczestniczyli we Mszy św.¹¹

Przeszkoda prawna, tj. wyżej wspomniane ograniczenia liczby osób w kościołach i kaplicach, uniemożliwiała większości wiernych uczestnictwo we Mszy św. Tym bardziej, że służby mundurowe (policja, straż miejska) mogły skontrolować sytuację (przeliczyć ilość osób w kościele), a organizatorów, czyli w zasadzie duchownych (lub parafie?), ukarać mandatami.

⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz. U. 2020, poz. 697, § 9 ust. 3 pkt. b.

¹⁰ *Codex Iuris Canonici, auctoritate Joannis Pauli PP. promulgatus, Kodeks Prawa Kanonicznego. Promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski*, Poznań 2022 (dalej: KPK 1983), kan. 897.

¹¹ Por. tamże, kan. 1247; JAN PAWEŁ II, *List apostolski o świętowaniu niedzieli Dies Domini*, 31 maja 1998, Tarnów 1998.

Rozwiązaniem w tej sytuacji były dyspensowanie, jako specyficzna instytucja prawa kanonicznego. W pojęciu dyspensy zawiera się rozluźnienie obowiązującego prawa w pojedynczym przypadku, na skutek słusznej przyczyny¹². W omawianym przedmiocie, po udzieleniu dyspensy wierni, dla których wydano dyspensę, nie byli zobligowani do niedzielnej Mszy św. W dynamicznej sytuacji rozwijania się pandemii, pojawiły się wypowiedzi Rady Stałej i innych przedstawicieli polskiego Episkopatu. Rada Stała Konferencji Episkopatu Polski wydała 12 marca 2020 r. *Zarządzenie 1/2020* o wprowadzeniu prewencyjnych środków ostrożności w sytuacji zagrożenia koronawirusem¹³. W dokumencie stwierdzono, że Kościół nawet w czasach epidemii nie rezygnuje z głoszenia Ewangelii oraz sprawowania sakramentów świętych. Kościół zawsze troszczy się o „całego człowieka”, opieka sanitarna nie może być pozbawiona troski o duchową stronę osoby ludzkiej¹⁴. Tym niemniej biorąc pod uwagę zagrożenie życia ludzkiego, zarekomendowano biskupom diecezjalnym udzielenie dyspensy od obowiązku niedzielnej uczestnictwa we Mszy Świętej. Chodziło szczególnie o osoby w podeszłym wieku, z objawami infekcji, dzieci i młodzież szkolną oraz dorosłych, którzy sprawują nad

¹² „Dyspensa, czyli rozluźnienie ustawy czysto kościelnej w poszczególnym przypadku, może zostać udzielona przez tych, którzy posiadają władzę wykonawczą w granicach ich właściwości, a także przez tych, którym wprost lub w sposób dorozumiany przysługuje władza dyspensowania – bądź na mocy samego prawa, bądź na mocy zgodnej z prawem delegacji”, KPK 1983, kan. 85; „Od ustawy kościelnej nie wolno dyspensować bez słusznej i rozumnej przyczyny, z uwzględnieniem okoliczności przypadku i wagi ustawy, od której się dyspensuje; w przeciwnym razie dyspensa jest niegodziwa, a jeżeli nie została udzielona przez samego ustawodawcę albo jego przełożonego, także nieważna”, tamże, kan. 90 § 1.

¹³ Por. *Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r.*, <https://episkopat.pl/zarzadzenie-nr-1-2020-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-z-dnia-12-marca-2020-r/> (data dostępu 30.07.2020); por. KPK 1983, kan. 87 § 1, kan. 1245 i kan. 1248 § 2.

¹⁴ Por. A.S. SÁNCHEZ-GIL, *Per una cura pastorale integrale dei fedeli in caso di pandemia. Profili canonici e pastorali*, *Ius Ecclesiae* 33(2021) n.1, s. 199-218.

nimi bezpośrednią opiekę, jak i te osoby, które czują obawę przed zarażeniem¹⁵.

Na skutek ogłoszenia stanu epidemicznego i ograniczenia liczby osób obecnych w kościele, przewodniczący Episkopatu w Komunikacie z 13 marca 2020 r. przypomniał zalecenie udzielania dyspens przez poszczególnych biskupów. Z kolei wierni, gdy skorzystają z dyspensy zostali poproszeni o duchową łączność ze wspólnotą Kościoła za pośrednictwem transmisji w środkach społecznego przekazu¹⁶. Podobne treści pojawiły się orędziu telewizyjnym abp Stanisława Gądeckiego¹⁷; oraz wskazaniach Prezydium Konferencji Episkopatu Polski 21 marca 2020 r., które dotyczyły zbliżającego się wówczas Wielkiego Tygodnia i Wielkanocy, m.in. z podobnymi zachętami, jak wyżej (korzystanie z transmisji telewizyjnych lub radiowych)¹⁸; i podobnie w Komunikacie przewodniczącego Episkopatu z dnia 24 marca 2020 r.¹⁹

Stwierdzić należy, że co do zasady właściwe decyzje odnośnie dyspensowania (w dłuższym okresie czasu) podejmowali biskupi diecezjalni, odpowiedzialni za poszczególne Kościoły partykularne²⁰. Biskupi udzielali dyspensy od udziału we Mszy św. oraz zachęcali

¹⁵ Por. Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r., dz. cyt., nr 1.

¹⁶ Por. S. GĄDECKI, *Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski*, 13 marca 2020, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-stosujmy-sie-rozporzadzenia-organow-panstwowych-by-na-mszy-sw-w-koosciolach-przebywalo-do-50-osob-2/> (data dostępu 30.07.2020).

¹⁷ Por. S. GĄDECKI, *Orędzie telewizyjne Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski*, 14 marca 2020, <https://episkopat.pl/abp-gadecki-zachecam-do-korzystania-z-dyspensy-od-uczestnictwa-w-niedzielnej-mszy-sw-2/> (data dostępu 30.07.2020).

¹⁸ Por. Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach, 21.03.2020, <https://episkopat.pl/prezydium-episkopatu-przypominamy-o-koniecznosc-udzielenia-kolejnej-dyspensy-2/> (data dostępu 30.07.2020).

¹⁹ Por. S. GĄDECKI, *Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski w związku z kolejnym ograniczeniem liczby uczestników zgromadzenia*, 24.03.2020, <https://episkopat.pl/przewodniczacy-episkopatu-prosze-o-uwzglednienie-ograniczenia-do-5-uczestnikow-zgromadzen-religijnych/> (data dostępu 30.07.2020).

²⁰ Por. KPK 1983, kan. 87.

wiernych do duchowej łączności ze wspólnotą kościelną, i do korzystania z transmitowanej liturgii. Tu wspomnieć należy, że chodzi głównie o bezpośrednio transmitowaną liturgię („na żywo”), co jest ogólnym zaleceniem kościelnym w tej materii²¹. Śledzenie transmitowanej liturgii (swoista wizualizacja), co już wcześniej przed pandemią było powszechnie dostępne, stało się jakimś znakiem „czasów Koronawirusa”²². Gdy tymczasem w historii kościelnej pandemia raczej gromadziła wiernych na modlitwie przed Najświętszym Sakramentem²³.

W dalszym przebiegu sytuacji następowało łagodzenie niektórych wymogów sanitarnych. Między innymi zwiększono limity osób przebywających w miejscach publicznych. A następnie wierni mogli już uczestniczyć w liturgii Mszy św. zachowując dystans pomiędzy osobami (1.5-2 m) oraz zakrywając twarz (usta i nos) масечką.

Korzystanie z dyspensy i modlitwa w łączności z transmitowaną liturgią były przejściowym rozwiązaniem. Aby odpowiedzieć na duchowe potrzeby wiernych, byli oni zachęcani do korzystania z liturgii w dni powszednie, kiedy było mniej osób w świątyni. „Aby zaspokoić głód eucharystyczny i głód Słowa Bożego, zachęcam do uczestnictwa w Mszy Świętej, nie tylko w niedzielę, ale i w dni powszednie, przy zachowaniu należytych środków bezpieczeństwa sanitarnego”²⁴.

²¹ Por. *Dekret ogólny Konferencji Episkopatu Polski w sprawie występowania duchownych, członków instytutów życia konsekrowanego, stowarzyszeń życia apostołskiego oraz niektórych wiernych świeckich w mediach*, 11 października 2022, Akta Konferencji Episkopatu Polski Nr 35/2023, nr 14.

²² N. MOJŻYŃ, *Komunikacja medialna i artystyczna Kościoła katolickiego w warunkach dystansu społecznego i strachu wywołanego pandemią*, *Ateneum Kapłańskie* 176(2021), z. 1(671), s. 101-110.

²³ Por. W. WYSZOWADZKI, *Kościół wobec wyzwań epoki postpandemicznej*, *Seminare* 43(2022)4, *Widok Kościoła wobec wyzwań epoki postpandemicznej* (uksw.edu.pl) (data dostępu 22.05.2023), s. 9-10; tenże autor zauważa, że ostatnia pandemia była dla niektórych też katalizatorem decyzji o odejściu z Kościoła, por. tamże.

²⁴ S. GĄDECKI, *Słowo Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski wobec zmniejszania ograniczeń liczby osób mogących uczestniczyć w zgromadzeniach religijnych*, 14.05.2020, https://episkopat.pl/slowo_przewodniczacego-episkopatu-wobec_zmniejszenia_ograniczen/ (data dostępu 31.07.2020).

Kiedy pandemia ustępowała biskupi wycofywali udzielone dyspensy, a wierni mogli już w pełni uczestniczyć w liturgii Mszy św.

3. Komunia Święta

Każdy ochrzczony może i powinien być dopuszczony do Komunii Świętej²⁵. Jej przyjmowanie najczęściej łączy się z uczestnictwem we Mszy św.²⁶ W czasie pandemii nastąpiła istotna zmiana w formie jej przyjmowania, a także ożywiona dyskusja w różnych środowiskach kościelnych nad tym zagadnieniem. Wcześniej, zasadą ogólną w polskich warunkach, było przyjmowanie Komunii do ust, jako zwyczajnej formy jej udzielania, czy w postawie klęczącej lub stojącej, natomiast jej przekazywanie na rękę było wyjątkowe.

Jeszcze przed pandemią wytyczne całego Kościoła były następujące: „Wierni przyjmują Komunię świętą w postawie klęczącej lub stojącej, zgodnie z postanowieniem Konferencji Episkopatu, i po uzyskaniu zatwierdzenia Stolicy Apostolskiej. [...]”²⁷; oraz „W związku z udzielaniem Komunii świętej należy pamiętać, że święci szafarze nie mogą odmówić sakramentów tym, którzy właściwie o nie proszą, są odpowiednio przygotowani i prawo nie zabrania im ich przyjmowania. Zatem każdego ochrzczonego katolika, któremu prawo tego nie wzbrania, należy dopuszczać do Komunii świętej. Dlatego nie należy odmawiać Komunii wiernemu dlatego, na przykład, że pragnie przyjąć Eucharystię w postawie klęczącej czy stojącej”²⁸; a także „Każdy wierny, zgodnie z własnym wyborem, ma prawo przyjmować Komunię świętą do ust. Jeśli w regionach, w których Konferencja Episkopatu na to zezwała i uzyskała zatwierdzenie Stolicy Apostolskiej, przystępujący do Komunii pragnie otrzymać Najświętszy Sakrament

²⁵ Por. KPK 1983, kan. 912.

²⁶ Por. E. Szczot, *Prawo wiernego do Eucharystii według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, Lublin 2000, s. 103-104.

²⁷ KONGREGACJA KULTU BOŻEGO I DYSCYPLINY SAKRAMENTÓW, *Instrukcja o zachowaniu i unikaniu pewnych rzeczy dotyczących Najświętszej Eucharystii Redemptionis sacramentum*, 25 marca 2004, Kraków 2004, nr 90.

²⁸ Tamże, nr 91.

na dłoń, można mu podać świętą hostię. [...]”²⁹. Wytyczne Kościoła w Polsce odnośnie Komunii Świętej i kultu eucharystycznego akcentowały zachowanie zwyczaju składania części konsekrowanego chleba na języku osoby przyjmującej Komunię³⁰.

Wraz z pojawieniem się pandemii, z racji sanitarnych podnoszono, że należy udzielać jej na rękę, nie do ust. Wobec różnych dyskusji, a wręcz niekiedy mówieniu o profanacji Komunii – przez udzielanie jej na rękę, głos zabrała Komisja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP (3 października 2020 r.)³¹.

W Komunikacie padło stwierdzenie, że inne zatwierdzone przez Kościół formy nie są niegodne, niewłaściwe, złe lub grzeszne, jeśli spełnia się warunki stawiane w tej kwestii przez prawo liturgiczne. Przyjmowanie Komunii św. na rękę, nie jest brakiem szacunku wobec Najświętszego Sakramentu. A głosy o rzekomo niegodnym sposobie przyjmowania Komunii św. (tj. na rękę), wprowadzają nieład i podział w Kościele. Nie można zarzucać profanowania Eucharystii osobom, które z różnych powodów pragną przyjąć z wiarą i czcią Komunię św. na rękę, zwłaszcza w okresie pandemii. Przypomnienie o różnych dopuszczalnych formach udzielania Komunii było także skierowane do wszystkim szafarzy Komunii, zwyczajnych i nadzwyczajnych.

Skutkiem tych dyskusji, ale i różnych praktyk udzielania Komunii jest to, że aktualnie można zauważyć sytuacje często równoważne w liczbach – osób przystępujących do Komunii, czy to z jej podaniem do ust, czy na rękę; a wcześniejsza wyjątkowa forma (na rękę) stała się w praktyce zwyczajną. Do tego dochodzą różne praktyczne rozwiązania (w powiązaniu z przesłankami sanitarnymi), jak udzielania najpierw wiernym na rękę, potem tym, którzy chcą ją przyjąć do ust, czy formowanie się odrębnych rzędów wiernych podchodzących do

²⁹ Tamże, nr 92.

³⁰ Por. *Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą. Dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. Katowice 1985, nr 21/s.19.

³¹ Por. *Komunikat Komisji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP ws. Komunii Świętej na rękę*, 3.10.2020, *Komunikat Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP ws. Komunii Świętej na rękę* | Konferencja Episkopatu Polski (data dostępu 12.05.2023).

Komunii itp. (do kilku szafarzy), ze względu na formę jej udzielania³². Niektórzy wierni, z racji obawy o zakażenie, prosili duszpasterzy o udzielenie im Komunii poza liturgią, co jest dopuszczalne³³; albo także poza miejscem świętym³⁴.

Także sami kapłani musieli się dostosować do wymagań związanych z przyjmowaniem Komunii św., zwłaszcza w kontekście

³² „Przypomina się, że ‘każdy wierny zawsze ma prawo według swego uznania przyjąć Komunię Świętą do ust’ (Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, ‘Redemptionis Sacramentum’, Instrukcja o tym, co należy zachowywać, a czego unikać w związku z Najświętszą Eucharystią, 25.03.2004, nr 92). W związku z tym nikomu nie można nakazywać przyjęcia Komunii Świętej na rękę, można tylko do tego zachęcać (zgodnie z zarządzeniem Rady Stałej KEP z dn. 12.03.2020). Należy tak organizować udzielanie Komunii Świętej, aby nie naruszyć wrażliwości osób mających trudność w przyjęciu Komunii Świętej na rękę. Jeśli część wiernych przyjmuje Komunię Świętą na rękę, a część do ust, jest wskazane, aby obu grupom Komunii udzielali różni szafarze lub też by osoby przyjmujące Komunię do ust przyjmowały ją po osobach przyjmujących Komunię na rękę. Wiernych przyjmujących Komunię Świętą na rękę zachęca się, by uprzednio, w miarę możliwości, zdezynfekowali sobie dłonie”, *Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach*, 21.03.2021; por. *Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski wobec nowych obostrzeń sanitarnych podczas zgromadzeń religijnych*, 16.10.2020, *Komunikat Przewodniczącego KEP ws. stosowania się do zaleceń sanitarnych podczas uroczystości Bożego Ciała | Konferencja Episkopatu Polski* (data dostępu 15.05.2023).

³³ Por. „Usilnie zaleca się, aby wierni przyjmowali Komunię Świętą podczas samej celebracji eucharystycznej; proszącym jednak o nią ze słusznej przyczyny poza Mszą Świętą należy jej udzielić, zachowując obrzędy liturgiczne”, KPK 1983, kan. 918; E. SZCZOT, *Prawo wiernego do Eucharystii według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, dz. cyt., s. 104-105.

³⁴ „Miejscem, w którym poza Mszą świętą udziela się Komunii świętej, jest kościół lub kaplica, w której stale sprawuje się lub przechowuje Eucharystię, albo kościół, kaplica lub inne miejsce, gdzie w niedziele oraz inne dni miejscowa wspólnota stale się zbiera na zgromadzenia liturgiczne. Chorym, więźniom i tym wszystkim, którzy nie mogą wychodzić bez narażenia się na niebezpieczeństwo lub wielką trudność, można udzielać Komunii świętej w innych miejscach, nie wyłączając domów prywatnych”, *Komunia święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą świętą*, dz. cyt., nr 18/s. 18.

koncelebrowanej Mszy św.: „Wypada, aby w tym czasie przygotowywanie kielicha, spożywanie z niego i puryfikacja była pozostawiona głównemu celebransowi, niezależnie od obecności innych posługujących. Koncelebransi spożywają Ciało i Krew Pańską przez zanurzenie, po czym główny celebrans spożywa Krew Pańską”³⁵.

Innym skutkiem pandemii, po części powiązanych z udzielaniem Komunii, jest kwestia zastosowania przepisów sanitarnych, które zagościły w miejscach świętych. Chodzi o używanie masek ochronnych przez kapłanów, służbę liturgiczną i wiernych. Episkopat Polski apelował o zakrywanie nosa i ust w trakcie sprawowanej liturgii (nabożeństw)³⁶. Wzmoczone były zachęty do przestrzegania zasad higieny i częstego mycia rąk, przed rozpoczęciem liturgii³⁷. Wymienić następnie należy prawie powszechne ustawienie zasobników na płyny dezynfekujące, zwykle przy wejściu do kościoła lub w innych przestrzeniach miejsc świętych (np. zakrystia). Kropielnice na wodę święconą zostały opróżnione lub zasłonięte³⁸. Również zwyczaj czynienia znaku krzyża wraz z zanurzeniem palców w kropielnicy faktycznie został zawieszony. W niektórych kościołach i kaplicach pojawiły się za to, co jest nowością, zasobniki z wodą poświęconą, tak by palce zostały spryskane tą wodą w sposób bezdotykowy.

³⁵ Por. *Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach*, 21.03.2021.

³⁶ Por. *Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski o przestrzeganie zaleceń sanitarnych w czasie wakacji*, 26.06.2020, Przewodniczący Episkopatu apeluje o przestrzeganie zaleceń sanitarnych w czasie wakacji | Konferencja Episkopatu Polski; *Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski o przestrzeganie zaleceń sanitarnych*, 7.08.2020, Przewodniczący Episkopatu apeluje o przestrzeganie zaleceń służb sanitarnych | Konferencja Episkopatu Polski (data dostępu 15.05.2023); w tej pracy są przywoływane jedynie ważniejsze dokumenty Episkopatu Polski z okresu pandemii, podobne lub nawet bardziej szczegółowe wskazania i dyspozycje wydawali biskupi diecezjalni w poszczególnych Kościołach partykularnych, czego wykazanie przekracza możliwości tego opracowania.

³⁷ Por. *Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r.*, nr 2 a.

³⁸ Por. tamże, nr 2 g.

Duchowni, szafarze nadzwyczajni Komunii i służba liturgiczna dezynfekowała palce i dłonie przed służbą. W tym również chodziło o kontekst bezpiecznego udzielania Komunii św., więc powszechne stało się użycie płynów dezynfekujących w zakrystii, przed rozpoczęciem liturgii, czy w prezbiterium: tuż przed rozpoczęciem obrzędu Komunii św. oraz po zakończeniu komunikowania.

4. Różne wytyczne dla niektórych obrzędów liturgicznych

W odniesieniu do obrzędów Mszy św. i innych akcji liturgicznych wskazywano na formę przekazania znaku pokoju, tj. by nie podawać sobie dłoni, a w to miejsce uczynić gest skłonienia (skinienia) głową³⁹. Inny wpływ czasu pandemii dotyczył unikania składania pocałunku na rzeczach świętych, który to gest jest znakiem szacunku i czci. Chodziło o relikwie i relikwiarze oraz o adorowanie krzyża, zwłaszcza w czasie Wielkiego Postu i liturgii Wielkiego Tygodnia⁴⁰. Niektóre ze wskazań nawiązywały do pytań, jak przeprowadzić liturgię Trydium Paschalnego w kontekście zagrożenia koronawirusem. Rezygnowano z obrzędu umycia nóg w Wielki Czwartek; nie zalecano organizowania tradycyjnego błogosławieństwa pokarmów w Wielką Sobotę (m.in. ze względu na zgromadzenie osób), odradzano używania pokropienia wodą święconą (Wigilia Paschalna, obrzędy pokutne we Mszy św. itp.)⁴¹. Z kolei w kontekście Środy Popielcowej nałożenie popiołu miało się odbyć w milczeniu, bez wypowiadania słów do poszczególnych osób⁴².

Niektóre formy tradycyjnej pobożności wymagały dostosowania w czasie pandemii. Przykładowo, chodziło o praktykę pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca. Jeśli w trakcie odprawiania

³⁹ Por. tamże, nr 2 c.

⁴⁰ Por. tamże, nr 2 d-e.

⁴¹ Por. Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych tygodniach, 21.03.2021.

⁴² Nota Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów na temat Środy Popielcowej dotyczącej nałożenia popiołu w okresie pandemii, 12.01.2021, Nota Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów na temat Środy Popielcowej | Konferencja Episkopatu Polski (data dostępu 15.05.2023).

praktyki dziewięciu piątków miesiąca lub pięciu sobót nie było możliwe spełnienie warunku przyjęcia sakramentalnej Komunii (z powodu epidemii), nie ulegało przerwaniu ciągłość owoców duchowych; nie trzeba było tej praktyki zaczynać od nowa, a jedynie przedłużyć tę praktykę o kolejne miesiące, wzbudzić intencję jej kontynuowania oraz korzystać z tzw. Komunii duchowej⁴³.

5. Spowiedź, namaszczenie chorych, inne sakramenty

Wpływ pandemii zaznaczył się również w odniesieniu do sakramentu spowiedzi, a dokładnie zewnętrznych form i uwarunkowań jego sprawowania. Wymogi sanitarne oraz troska o to, aby nie doszło do transmisji wirusa łączono z bezpiecznym sprawowaniem sakramentu. Z tego powodu wymagano, aby wierni i sam kapłan korzystali z płynów dezynfekujących, które umieszczano w pobliżu lub w samym konfesjonale. Następnie, na kratki konfesjonałów należało nakładać folie ochronne⁴⁴, co zresztą już wcześniej było dość częstą praktyką stosowaną w kościołach. Na sposób faktyczny w wielu miejscach zawieszono zwyczaj całowania stuły przez penitenta po skończonej spowiedzi.

Co do zasady, miejscem przyjmowania spowiedzi jest kościół lub kaplica, a zwłaszcza konfesjonał umieszczony w miejscu świętym⁴⁵. Niektórzy kapłani widząc słuszną przyczynę (epidemia

⁴³ Por. *Komunikat Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP Praktyka pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca w okresie epidemii*, 2.04.2020, *Komunikat Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów KEP Praktyka pierwszych piątków i pierwszych sobót miesiąca w okresie epidemii* | Konferencja Episkopatu Polski (data dostępu 15.05.2023).

⁴⁴ Por. *Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r.*, nr 2 f.

⁴⁵ „§ 1. Miejscem właściwym do przyjmowania sakramentalnych spowiedzi jest kościół albo kaplica. § 2. Konferencja biskupów powinna ustanowić przepisy dotyczące miejsca spowiedzi, zapewniające, by zawsze w miejscu widocznym były konfesjonały zaopatrzone w stałą kratę między penitentem i spowiednikiem, tak by wierni, którzy tego pragną, mogli z nich swobodnie korzystać. § 3. Spowiedzi nie wolno przyjmować poza konfesjonałem, chyba że zaistnieje słusza przyczyna”. KPK 1983, kan. 964.

i niebezpieczeństwo zarażenia się wirusem) – sprawowali sakrament w innych pomieszczeniach (zwłaszcza większych) albo nawet na otwartym powietrzu.

Jednakże, mimo niebezpieczeństwa nie należało rezygnować ze spotkania z potrzebującymi, zwłaszcza z chorymi i osobami starszymi, by im udzielić sakramentalnej posługi⁴⁶. Penitencjaria Apostolska w osobnej Nocie przypomniła wybrane zasady i podała wskazania, co do sprawowania sakramentu pojednania w sytuacji pandemii⁴⁷. Zasadniczą formą jego sprawowania jest indywidualna spowiedź⁴⁸. Jednakże, w sytuacji zagrożenia życia jako stanie niebezpieczeństwa śmierci, można było zastosować wyjątkową formę, tj. jednocześnie rozgrzeszenie wielu penitentów, bez indywidualnego wyznania grzechów. Regulacja ta jest ujęta w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r.⁴⁹ W czasie pandemii bardzo realne było zagrożenie śmiercią dla wielu osób, a kapłani często nie mieli możliwości i czasu, by dotrzeć do indywidualnych penitentów oraz wysłuchać ich spowiedzi.

Należy też zwrócić uwagę na wskazanie (dla czasu pandemii): „Penitencjaria Apostolska uważa, że szczególnie w miejscach najbardziej

⁴⁶ Por. Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r., nr 3 c.

⁴⁷ Por. Nota Penitencjarii Apostolskiej *odnośnie sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii*, 20.03.2020, Nota Penitencjarii Apostolskiej *odnośnie sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii*, 20.03.2020 R. | Konferencja Episkopatu Polski (data dostępu 15.05.2023).

⁴⁸ „Indywidualna i integralna spowiedź oraz rozgrzeszenie stanowią jedyny zwyczajny sposób, przez który wierny, świadomy grzechu ciężkiego, dostępuje pojednania z Bogiem i Kościołem; jedynie niemożliwość fizyczna lub moralna zwalnia od takiej spowiedzi – w takim przypadku pojednanie może się dokonać również innymi sposobami”, KPK 1983, kan. 960.

⁴⁹ „Nie można udzielić rozgrzeszenia jednocześnie wielu penitentom w sposób ogólny, bez uprzedniej indywidualnej spowiedzi, chyba że: 1° zagraża bezpośrednie niebezpieczeństwo śmierci i nie wystarcza czasu na to, by kapłan lub kapłani wysłuchali spowiedzi poszczególnych penitentów [...]”, tamże, kan. 961 § 1; Por. JAN PAWEŁ II, *List Apostolski w formie Motu proprio Misericordia Dei o niektórych aspektach sprawowania sakramentu pokuty*, Poznań 2002, nr 4-5., nr 7-8.

dotkniętych zarazą pandemiczną i dopóki zjawisko to nie zostanie opanowane, istnieje poważna konieczność, o której mowa w kan. 961, § 2 KPK⁵⁰. Zatem szczegółowe dyspozycje w tej materii (zastosowania nadzwyczajnej formy) mogli wydać poszczególni biskupi diecezjalni, zwłaszcza by określić warunki poważnej konieczności⁵¹, które nie zawsze muszą być związane z niebezpieczeństwem śmierci. Do nich należało ustalenie, na terenie własnego okręgu kościelnego i w zależności od poziomu pandemii, przypadków tak rozumianej poważnej konieczności, kiedy można było zastosować rozgrzeszenie ogólne: „na przykład przy wejściu do oddziałów szpitalnych, gdzie hospitalizowani są zakażeni wierni zagrożeni śmiercią, stosując w miarę możliwości i przy zachowaniu odpowiednich środków ostrożności środki nagłaśniające, aby można było usłyszeć rozgrzeszenie”⁵².

⁵⁰ *Nota Penitencjarii Apostolskiej odnośnie sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii*, 20.03.2020; „§ 1 [...] 2° istnieje poważna konieczność, a mianowicie, gdy ze względu na liczbę penitentów nie ma dostatecznie wielu spowiedników do należytego wysłuchania spowiedzi każdego z osobna w odpowiednim czasie, na skutek czego penitenci bez własnej winy byliby zmuszeni do pozostawania przez długi czas bez łaski sakramentalnej albo Komunii Świętej; za wystarczającą konieczność nie uważa się jednak sytuacji, gdy spowiednicy nie mogą być dostępni jedynie z powodu wielkiego napływu penitentów, jaki może się zdarzyć podczas wielkiej uroczystości albo pielgrzymki. § 2. Wydawanie osądu, czy zachodzą warunki wymagane zgodnie z § 1 n. 2, należy do biskupa diecezjalnego, który wzięwszy pod uwagę kryteria uzgodnione z pozostałymi członkami konferencji biskupów, może określić przypadki, w których zachodzi taka konieczność”, KPK 1983, kan. 961 § 1-2.

⁵¹ Por. Z. JANCZEWSKI, *Sprawowanie sakramentów uzdrowienia w okresie stanu epidemicznego w świetle prawa kanonicznego*, Prawo Kanoniczne 63(2020)nr 3, s. 7-13; *Dekret Biskupa Gliwickiego*, 25 marca 2020, DEKRET-BISKUPA-GLIWICKIEGO--dnia-25-marca-2020-r..pdf (gliwicebrzezinka.pl) (data dostępu 20.05.2023), nr 13-14; W. SKWORC, *Zarządzenie arcybiskupa katowickiego odnośnie do sprawowania posługi duszpasterskiej i liturgicznej w najbliższych tygodniach*, 25 marca 2020/VA I 22/20, Zarządzenie Księdza Arcybiskupa (wiara.pl) (data dostępu 20.05.2023).

⁵² *Nota Penitencjarii Apostolskiej odnośnie sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii*, 20.03.2020. Po ustaniu pandemii, biskupi mogli – czy nawet powinni – odwołać dyspozycje dotyczące sprawowania spowiedzi w nadzwyczajnej formie (jednoczesne rozgrzeszenie wielu penitentów).

W razie potrzeby władze kościelne mogły, w porozumieniu z władzami sanitarnymi, ustanawiać „nadzwyczajnych kapelanów szpitalnych”; takich, którzy na zasadzie dobrowolności i stosując się do norm ochrony przed zarażeniem, mieli nieść niezbędną pomoc duchową chorym i umierającym⁵³. Z innych dyspozycji podkreślano, „aby spowiedź odbywała się w przewietrzonym miejscu poza konfesjonałem, z zachowaniem odpowiedniego dystansu, przy użyciu masek ochronnych, zwracając absolutną uwagę na sakrament i niezbędną dyskrecję”⁵⁴.

W czasie pandemii przypominano wiernym, że w sytuacji niemożności korzystania z sakramentu spowiedzi, należy wzbudzić akt żalu doskonałego, który płynie z miłości do Boga i prośbie kierowanej do Boga o przebaczenie, oraz by mieli oni postanowienie, aby jak najszybciej przystąpić do spowiedzi sakramentalnej; co w sumie prowadzi do skutku duchowego: przebaczenia grzechów, nawet śmiertelnych⁵⁵.

Penitencjaria Apostolska udzielała także daru duchowego, jakim jest odpust zupełny⁵⁶:

- Chorym cierpiącym z powodu koronawirusa,
- Tym, którzy podlegali kwarantannie na polecenie władz sanitarnych w szpitalach lub we własnych domach,

⁵³ *Nota Penitencjarii Apostolskiej odnośnie sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii*, 20.03.2020.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2002, nr 1452; *Nota Penitencjarii Apostolskiej odnośnie sakramentu pojednania w obecnej sytuacji pandemii*, 20.03.2020.

⁵⁶ Por. „Odpust jest darowaniem wobec Boga kary doczesnej za grzechy odpuszczone już co do winy; otrzymuje go wierny należycie usposobiony i pod pewnymi określonymi warunkami, za pośrednictwem Kościoła, który jako szafarz odkupienia autorytatywnie rozporządza i dysponuje skarbcem zadośćuczynień Chrystusa i świętych”, KPK 1983, kan. 992; „Odpust jest częstkowy albo zupełny, zależnie od tego, czy uwalnia od kary doczesnej należnej za grzechy w części albo w całości”, tamże, kan. 993.

- Pracownikom służby zdrowia, członkom rodzin i wszystkim, którzy za przykładem Dobrego Samarytanina, narażali się na ryzyko zarażenia i opiekowali się chorymi na koronawirusa,
- Nawet tym wiernym, którzy ofiarowali nawiedzenie Najświętszego Sakramentu, lub Adorację Eucharystyczną, lub lekturę Pisma Świętego przez co najmniej pół godziny, lub odmówienie różańca świętego, lub pobożne odprawienie Drogi Krzyżowej, lub odmówienie Koronki do Miłosierdzia Bożego, w intencji prześlągnięcia Boga Wszechmogącego o koniec epidemii, ulgę dla tych, którzy cierpią i zbawienie wieczne dla tych, których Pan powołał do siebie⁵⁷.

Kościół w czasie pandemii trwał na modlitwie, zwłaszcza za chorych i umierających, a Penitencjaria Apostolska udzieliła wiernym odpustu zupełnego na wypadek śmierci: „Kościół modli się za tych, którzy nie mogą przyjąć sakramentu namaszczenia chorych i wiatyków, powierzając Bożemu miłosierdziu wszystkich i każdego z osobna na mocy komunii świętych i udziela wiernym odpustu zupełnego w chwili śmierci, pod warunkiem, że byli należycie dysponowani i zwykle za życia modlili się (w tym przypadku Kościół uzupełnia trzy zwyczajowe warunki). W celu uzyskania tego odpustu zaleca się używanie krucyfiksu lub krzyża [...]”⁵⁸.

⁵⁷ Por. *Dekret Penitencjarii Apostolskiej odnośnie przyznania specjalnych odpustów dla wiernych w obecnej sytuacji pandemii*, 20.03.2020, Dekret Penitencjarii Apostolskiej odnośnie przyznania specjalnych odpustów dla wiernych w obecnej sytuacji pandemii, 20.03.2020 r. | Konferencja Episkopatu Polski (data dostępu 16.05.2023). Odpust udzielano pod zwykłymi warunkami, tj. „jeśli w duchu oderwanym od jakiegokolwiek grzechu, zjednoczą się duchowo poprzez środki masowego przekazu z celebracją Mszy Świętej, odmawianiem Różańca Świętego, pobożnej praktyki Drogi Krzyżowej lub innych form pobożności, a przynajmniej odmówią Wyznanie Wiary, Modlitwę Pańską i pobożne wezwanie do Najświętszej Maryi Panny, ofiarując tę próbę w duchu wiary w Boga i miłości wobec swoich braci i siostr, z wolą wypełnienia zwykłych warunków (spowiedź sakramentalna, komunie eucharystyczna i modlitwa w intencji Ojca Świętego) tak szybko, jak będzie to możliwe”, tamże.

⁵⁸ Tamże.

Utrudniony kontakt z chorymi był przeszkodą w sprawowaniu także sakramentu namaszczenia chorych⁵⁹. Niekiedy była to wręcz niemożność dotarcia kapłana do chorego. Przede wszystkim z racji sanitarnych. Nie można było odwiedzać osób znajdujących się w tzw. kwarantannie. Ponadto, utrudniony był dostęp kapłanów do szpitala czy innych miejsc opieki zdrowotnej. W wielu szpitalach regulaminy i zarządzenia wewnętrzne władz i administracji szpitalnej, w nawiązaniu do zarządzeń prawa polskiego, zabraniały wstępu i kontaktowania się z chorymi w czasie pandemii, co dotyczyło również zwyczajnie ustanowionych kapłanów szpitalnych. Jedynie na wyraźne życzenie chorego i za zgodą władz szpitala kapłan mógł wejść na teren placówki zdrowia, przy zachowaniu rygorów sanitarnych i założeniu ubrania ochronnego. Dla niektórych kapłanów oznaczało to, że jeśli mogli posługiwać w szpitalu, to prawie go nie opuszczali, nie kontaktując się fizycznie ze środowiskiem zewnętrznym w czasie pandemii⁶⁰. A dodać trzeba, że niektórzy kapłani tę odważną posługę dla chorych przypłacili swoim życiem⁶¹.

W czasie pandemii można było skorzystać z dyspozycji prawa kanonicznego, tj. że prezbiter, który nie ma przy sobie oleju pobłogosławionego przez biskupa, wyjątkowo mógłby go sam poświęcić, jakby zaistniał stan konieczności⁶². Zależnie od sytuacji było to indywidualne sprawowanie namaszczenia chorych albo wspólne sprawowanie

⁵⁹ „Namaszczenie chorych, przez które Kościół powierza Chrystusowi cierpiącemu i uwielbionemu wiernych niebezpiecznie chorych, aby ich podtrzymał i zbawił, jest udzielane przez namaszczenie ich olejem i wypowiedzenie słów określonych w księgach liturgicznych”, KPK 1983, kan. 998.

⁶⁰ Por. świadectwo pracy kapłana szpitalnego w okresie pandemii: *Kapłan na froncie*, Kapłan na froncie (gosc.pl) (data dostępu 15.06.2023).

⁶¹ W Internecie można znaleźć liczne przykłady kapłanów, którzy w kontekście posługi chorych sami zarazili się wirusem i zmarli, por. np. *Śmierć szpitalnego kapłana. Przed podłączeniem do respiratora wysłał takiego SMS-a na pożegnanie*, Zmarł ks. Józef Półchłopek, kapłan szpitala w Kolbuszowej (fakt.pl) (data dostępu 15.06.2023).

⁶² „Olej używany w namaszczeniu chorych mogą, oprócz biskupa, pobłogosławić: [...]; 2° w razie konieczności każdy prezbiter, jednak tylko w czasie sprawowania sakramentu”, KPK 1983, kan. 999.

namaszczenia jednocześnie wielu chorych, odpowiednio przygotowanych i dysponowanych⁶³. Z racji konieczności przygotowanie chorych często należało sprowadzić do najbardziej koniecznego pouczenia. W zagrożeniu epidemicznym, aby nie doprowadzić do transmisji wirusa należy ograniczać wszelkie kontakty fizyczne z osobą chorą, lub potencjalnie zarażoną. O ile w zwykłej sytuacji namaszcza się czoło i dłonie, to w razie konieczności wystarczy jedno namaszczenie dowolnej, możliwej części ciała⁶⁴. W czasie epidemii koronawirusa (m.in. powodującego ostre zapalenie płuc), niektórzy chorzy po podłączeniu do respiratora mieli zakryte czoło, a nawet całą głowę osłaniała specjalna maska, więc niemożliwe było namaszczenie czoła. Ponadto prawo kanoniczne dopuszcza w razie poważnej racji użycia (posłużenia się) jakimś narzędziem pośredniczącym⁶⁵. Niebezpieczeństwo zarażenia się szafarza uzasadniało zastosowanie narzędzia (szczypce, pęseta), aby namaścić chorego (watą nasączoną olejem, którą to watę należało następnie spalić po udzieleniu namaszczenia⁶⁶).

Dodać trzeba, że nauczanie Kościoła w czasie pandemii wspierało postawy służby drugiemu człowiekowi. Zresztą liczne przykłady m.in. pracowników służby zdrowia, wielu osób konsekrowanych, wolontariuszy, np. w szpitalach i domach opieki dla ludzi starszych, potwierdzały charytatywne oraz ofiarne ich zaangażowanie. „Tym bardziej zdynamizowanie przepowiadania Słowa Bożego winno prowadzić do ożywienia własnych postaw, pokonania strachu i wszelkich obaw, a także do rozumnego podejścia do osobistej odpowiedzialności za stan zdrowia własnego i osób tworzących z nami wspólnotę rodzinną, sąsiedzką czy też wyznaniową”⁶⁷.

Sprawowanie innych sakramentów także stanowiło trudność. Pierwszą reakcją było często przekładanie takich wydarzeń.

⁶³ Por. tamże, kan. 1002.

⁶⁴ Por. tamże, kan. 1000 § 1.

⁶⁵ Por. tamże, kan. 1000 § 2.

⁶⁶ Por. Z. JANCZEWSKI, *Sprawowanie sakramentów uzdrowienia w okresie stanu epidemicznego w świetle prawa kanonicznego*, dz. cyt., s. 16.

⁶⁷ W. WENZ, *Duszpasterskie posługiwanie w dobie pandemii*, w: W. Wenz, M. Kołodziej, *Znaczenie parafii w życiu Kościoła partykularnego*, Wrocław 2020, s. 176.

Przykładowo, w Zarządzeniu Episkopatu Polski z marca 2020 r. polecono przełożenie terminów sprawowania sakramentu bierzmowania⁶⁸. Podobnie, przesuwano wcześniej zaplanowane terminy I Komunii św., chrztu, bierzmowania czy sakramentu małżeństwa, choć decyzje takie zależały od dyspozycji biskupa diecezjalnego, ustaleń miejscowego duszpasterza oraz samych zainteresowanych wiernych.

Innym rozwiązaniem było sprawowanie sakramentów w małych grupach. Ceremonia I Komunii św. mogła być sprawowana dla pojedynczej rodziny⁶⁹ (także w zwykłe dni tygodnia); a po częściowym rozluźnieniu ograniczeń sanitarnych dla grup kilku rodzin (kilkoro dzieci). W takim rytmie całe klasy szkolne mogły przystąpić do sakramentu na przestrzeni kilku miesięcy. Innym rozwiązaniem było to, że uroczystość I Komunii organizowano po ustaniu pandemii, Wówczas znacznie liczniejsze zespoły dzieci przeżywały te wydarzenie jednocześnie lub w obrębie kilku grup dzieci (dwóch-trzech roczników), które miały swoją uroczystość w następujących po sobie niedzielach.

Udzielenie sakramentu chrztu często przekładano z powodu pandemii. Takie wydarzenie zwykle jest okazją do rodzinnych spotkań, więc niemożność spotkania się w większej grupie oraz obawy o ewentualne zarażenie się wirusem motywowały do przełożenia chrztu na bliżej nieokreśloną przyszłość. Jednakże świadomość wiary, że nade wszystko chodzi o wartości duchowe i udzielenie dziecku łaski Bożej skłaniały niektórych do otwartości, odwagi i udzielenia chrztu dziecku⁷⁰. Tym bardziej, że Kościół zachęca rodziców do jak najszybszego sprawowania tego sakramentu wobec małych dzieci⁷¹.

⁶⁸ Por. *Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r.*, nr 4 a.

⁶⁹ Por. W. WENZ, *Duszpasterskie posługiwanie w dobie pandemii*, dz. cyt., s. 178.

⁷⁰ Por. tamże, s. 177.

⁷¹ „§ 1. Rodzice mają obowiązek zatroszczyć się o to, by ich dzieci zostały ochrzczone w pierwszych tygodniach życia. Możliwie jak najszybciej po narodzinach, a nawet jeszcze zanim one nastąpią, powinni się udać do proboszcza, by prosić o sakrament dla dziecka i odpowiednio się do tego przygotować. § 2. Jeżeli dziecko znajduje się w niebezpieczeństwie śmierci, powinno być ochrzczone natychmiast”, KPK 1983, kan. 867.

Sprawowanie sakramentu bierzmowania w tym czasie pandemii praktycznie było zawieszone. Rozwiązaniem było organizowanie małych grup osób przygotowanych do przyjęcia bierzmowania. Zwyczajnym szafarzem tego sakramentu jest biskup. Potencjalnie, w tak wyjątkowej sytuacji szafarzem mógłby być proboszcz, o ile biskup udzieli upoważnienia; ze względu na poważną konieczność, a jednocześnie, by unikać gromadzenia większej ilości osób. „Biskup diecezjalny powinien udzielać bierzmowania osobiście albo zatroszczyć się o to, by go udzielił inny biskup; jeżeli zaś zachodzi konieczność, może jednemu lub kilku określonym prezbiterom udzielić upoważnienia do sprawowania tego sakramentu”⁷². Wydaje się jednak, że zasadniczo organizowano uroczystość udzielenia sakramentu bierzmowania już po ustaniu pandemii; grupy kandydatów były jednakże liczniejsze.

Analogicznie do wyżej przedstawionych treści, często przekładano zawarcie małżeństwa sakramentalnego, co w polskiej tradycji mocno łączy się z przyjęciem weselnym. Ograniczenia sanitarne, w tym niemożność zorganizowania wesela skłoniły liczne pary do przekładania tego ważnego wydarzenia religijnego. Niektórzy decydowali się na zawarcie związku cywilnego oraz w skromniejszej formie zewnętrznej, co niestety zwykle skutkowało przeszkodą w korzystaniu z sakramentów (pokuty i Eucharystii), z racji ich dalszego wspólnego życia.

6. Pogrzeb, Uroczystość Wszystkich Świętych

O ile mimo niedogodności można było przełożyć datę zawarcia np. sakramentu małżeństwa, to zupełnie inaczej miała się sprawa z pogrzebami. Ponadto, w sytuacji pandemii wzrosły obawy o bezpieczny przebieg pogrzebu, zwłaszcza w kontekście osób, które zmarły na skutek oddziaływania koronawirusa.

Wcześniej już wskazano w tym opracowaniu na ograniczenia, co do ilości osób, które mogły uczestniczyć w celebracjach religijnych, także z racji pogrzebu. Znacząco zmieniło się postępowanie ze zwłokami ludzkimi osoby zmarłej na koronawirusa, które podlegało specjalnym

⁷² Tamże, kan. 884 § 1.

przepisom⁷³. W ich świetle zakład pogrzebowy nie dokonywał obmycia ciała osoby zmarłej oraz nie ubierał jej przed pochówkiem. Był za to zobowiązany do obmycia ciała płynami dezynfekującymi i umieszczenia zwłok w specjalnym i szczelnym worku, a następnie w zamkniętej i zdezynfekowanej trumnie. Kolejnym dużym utrudnieniem zwłaszcza dla krewnych i bliskich zmarłego była niemożność otwarcia trumny i zobaczenia zmarłego przed pogrzebem. Nie można było wprowadzić trumny ze zmarłym do kościoła. Bardzo często ciało zmarłego z powodu koronawirusa było kremowane, więc była to ceremonia z urną zawierającą prochy osoby zmarłej. Praktycznie pogrzeb sprowadzał się jedynie do tzw. trzeciej stacji obrzędów na cmentarzu (przy grobie). Ponadto, nie należało organizować tradycyjnych form modlitwy za zmarłego w prywatnych domach. A po pogrzebie nie można było zaprosić gości na przyjęcie – tzw. stypę.

Duszpasterze i wierni musieli się dostosować do przepisów sanitarnych prawa polskiego. W tej sytuacji duszpasterze stosowali odpowiednio teksty liturgiczne, przewidziane w księgach liturgicznych⁷⁴.

Ograniczenia, co do zebrzań publicznych wielu osób jednocześnie dotyczyły m.in. przestrzeni cmentarza. Osobno przepisy państwowe regulowały kwestie ilości osób podczas ceremonii pogrzebowej. W powiązaniu z tematyką cmentarza należy zauważyć, że szczególnym dniem w katolickiej i polskiej tradycji jest Dzień Wszystkich Świętych (1 listopada). Aby nie narażać osób przebywających na cmentarzach na ryzyko zarażenia koronawirusem, pojawiły się dyspozycje prawa kanonicznego.

Odpowiednio był to Dekret Penitencjarii Apostolskiej ws. odpustów za zmarłych, z 22 października 2020 r.⁷⁵ W dokumencie od-

⁷³ Por. Rozporządzenie ministra zdrowia z dnia 3 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi, Dz. U. 2020, poz. 585.

⁷⁴ Por. *Obrzędu pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich z Dodatkiem*, Katowice 2021.

⁷⁵ Por. *Dekret Penitencjarii Apostolskiej ws. odpustów za zmarłych*, 22.10.2020, Dekret Penitencjarii Apostolskiej ws. odpustu dla wiernych zmarłych w listopadzie 2020 r. | Konferencja Episkopatu Polski (data dostępu 17.05.2023).

niesiono się do możliwości uzyskania odpustu zupełnego dla osób nawiedzających cmentarz i modlących się za zmarłych przez poszczególne osiem dni (od 1 do 8 listopada). Decyzją Penitencjarii można było uzyskać odpust w dowolne osiem dni miesiąca listopada. Ponadto: „Odpust zupełny związany z dniem 2 listopada, ustanowiony na Wspomnienie wszystkich wiernych zmarłych dla tych, którzy pobożnie nawiedzają kościół lub kaplicę i odmawiają tam *Ojcze nasz* i *Wierzę w Boga*, może być przeniesiony nie tylko na niedzielę poprzedzającą lub następującą, albo na sam dzień Uroczystości Wszystkich Świętych, ale także na inny dzień listopada, dowolnie wybrany przez poszczególnych wiernych”⁷⁶. W Dekrecie przyjęto udogodnienia dla osób starszych, chorych i tych, którzy z poważnych powodów nie mogą opuścić domu; tj. że mogli uzyskać odpust zupełny, jeśli tylko łącząc się duchowo z tymi wiernymi, którzy pobożnie nawiedzają miejsca święte, wykluczając wszelkie przywiązanie do jakiegokolwiek grzechu mają intencję, kiedy to tylko będzie możliwe, spełnić trzy zwyczajne warunki związane z odpustem (spowiedź sakramentalna, Komunia eucharystyczna i modlitwa w intencjach Ojca Świętego).

W podobnym zakresie tematycznym należy przypomnieć Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski przed Uroczystością Wszystkich Świętych, z dnia 23 października 2020 r.⁷⁷ Wobec zbliżającego się dnia 1 listopada a zarazem Uroczystości Wszystkich Świętych, w trosce o zdrowie i życie ludzkie, w Apelu sformułowano prośbę o rozłożenie praktyki nawiedzania grobów na dni poprzedzające 1 listopada oraz dni następujące po tej uroczystości. A osoby starsze, aby odłożyły nawiedzanie cmentarzy i zostały bezpiecznie w domach, wyrażając swoją pamięć o zmarłych poprzez modlitwę. Ze względu na państwowe ograniczenia sanitarne, dotyczące liczby

⁷⁶ Tamże. Kapłani byli w tym Dekrecie zachęceni do sprawowania sakramentu spowiedzi i Komunii św. chorym, oraz do celebrowania trzykrotnie Mszy w Dniu Wspomnienia Wszystkich Wiernych Zmarłych (Dniu Zadusznym).

⁷⁷ Por. *Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski przed Uroczystością Wszystkich Świętych*, 23.10.2020, *Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski przed Uroczystością Wszystkich Świętych* | Konferencja Episkopatu Polski (data dostępu 17.05.2023).

uczestników zgromadzeń religijnych, przypomniano o możliwości korzystania z dyspensy od obowiązku udziału we Mszach św. niedzielnym i w święta nakazane (takim dniem jest też Uroczystość Wszystkich Świętych). W miejsce modlitwy w kościołach i na cmentarzach, zachęcano do duchowej łączności ze wspólnotą wiernych poprzez modlitwę w domu oraz za pośrednictwem radia i telewizji.

Wobec tych różnych wyzwań czasu pandemii trzeba podkreślić, że przepowiadanie Dobrej Nowiny, jaką jest Ewangelia Jezusa Chrystusa, zawsze niesie w sobie olbrzymi ładunek nadziei. Wobec niepokojów i obaw Kościoła przypomina, że to Bóg jest Panem życia i śmierci oraz pomaga w refleksji nad tym, co jest cenne, w perspektywie życia doczesnego i wiecznego.

Dodać jeszcze można, że w związku z pandemią Magisterium Kościoła ogłaszało szereg dokumentów; głównie Stolica Apostolska zajmowała stanowisko w odniesieniu do problematyki spraw liturgicznych, co już wskazywano w tym opracowaniu. Ponadto, były to noty, apele i wypowiedzi doktrynalne w nawiązaniu do pandemii, w tym te ogłaszane przez biskupów Kościoła w Polsce⁷⁸.

⁷⁸ Por. CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, *Note on the morality of using some anti-Covid-19 vaccines*, 17.12.2020, *Note on the morality of using some anti-Covid-19 vaccines* (21 December 2020) (vatican.va) (data dostępu 15.06.2023); *Czas odpowiedzialności, solidarności, sprawiedliwości. Oświadczenie Rady ds. Społecznych Konferencji Episkopatu Polski*, 26.03.2020, <https://episkopat.pl/rada-ds-spoecznych-episkopatu-o-potrzeb-ie-odpowiedzialnosci-solidarnosci-i-sprawiedliwosci-2/>; *Jezus żyje i chce, abyś żył. Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa*, 31.03.2020, <https://episkopat.pl/nota-komisji-nauki-wiary-konferencji-episkopatu-polski-w-zwiazku-z-pandemia-koronawirusa/>; *Podziękowanie bp. Romualda Kamińskiego, Przewodniczącego Zespołu KEP ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia za inicjatywy wspierające lekarzy w walce z koronawirusem*, 1.04.2020, <https://episkopat.pl/podziekowanie-bp-romualda-kaminskiego-przewodniczacego-zespołu-kep-ds-duszpasterstwa-sluzby-zdrowia-za-inicjatywy-wspierajace-lekarzy-w-walce-z-koronawirusem/>; *Apel Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski*, 3.04.2020, <https://episkopat.pl/apel-przewodniczacego-konferencji-episkopatu-polski/> (data dostępu 31.07.2020).

Zakończenie

Sytuacja pandemii koronawirusa wywołała wiele skutków społecznych. Jednocześnie Kościół w Polsce pokazał szereg działań adaptacyjnych, tj. że społeczność kościelna potrafi głosić Ewangelię Jezusa Chrystusa w każdych warunkach oraz korzystać z piękna życia liturgicznego, także w niesprzyjających okolicznościach.

Utrudnienia w korzystaniu z Eucharystii uruchomiły dyspensy, udzielane przez biskupów diecezjalnych. Naprzeciw duchowym potrzebom wiernych niejako wyszły liczne transmisje telewizyjne, radiowe i internetowe Mszy św. A w przestrzeni sakralnej wspólnoty kościelne oswoiły się z używaniem środków dezynfekujących. Trwałą pozostałością po czasie pandemii jest m.in. forma udzielania Komunii św., równoważnie na rękę i do ust. Po ustaniu pandemii sprawowanie sakramentów i sakramentaliów wróciło do niejako zwykłego rytmu ich sprawowania.

Doświadczenie przeszłości powinno się wykorzystać spoglądając ku przyszłości. Szereg różnorodnych dyspozycji kościelnych, wydanych na różnych poziomach sprawowania władzy, w relacji do czasu pandemii, skłania do następującej refleksji. Ludzkość nie może przewidzieć, kiedy nastąpi kolejna pandemia. Jednakże można postulować przygotowanie ogólnych wytycznych kościelnych (np. w formie dyktorium). Ewentualny dokument na poziomie całego Kościoła powinien dotyczyć norm i wskazań dotyczących troski duszpasterskiej oraz zasad liturgicznych wobec nadzwyczajnych okoliczności pandemicznych. Taki dokument mógłby zawierać normy do zastosowania na poziomie Konferencji biskupów, biskupów a nawet poszczególnych szafarzy, z uwzględnieniem słuszności kanonicznej w konkretnych sytuacjach⁷⁹.

Refleksja prawno-kanoniczna po zakończonej pandemii obejmuje szereg dziedzin, jak np. nauczanie i edukacja. Inną przestrzenią namysłu jest kwestia sprawowania liturgii Kościoła katolickiego. Autor tego opracowania ma świadomość, że wiele szczegółowych pytań

⁷⁹ Por. A.S. SÁNCHEZ-GIL, *Per una cura pastorale integrale dei fedeli in caso di pandemia*, dz. cyt., s. 217.

o liturgię w czasie pandemii wymaga jeszcze pogłębienia, a poczynione rozważania z konieczności nie objęły wszystkich aspektów. Efekty pandemii wymagają dalszego zbadania, np. w zakresie wolności religijnej i relacji państwo-Kościół, choćby dlatego, że decyzje władz państwowych w wielu przypadkach narzucały rozwiązania, które nie w pełni chroniły prawa ludzi wierzących. Inną przestrzenią przyszłej refleksji jest kwestia sprawowania władzy kościelnej i administracji w sytuacjach nadzwyczajnych oraz tworzenia aktów prawno-kanonicznych.

Kościół katolicki pokłada swoją ufność w Bogu, Który prowadzi swój Kościół poprzez różne wydarzenia w historii ludzkiej. Także, gdy są to tak trudne epizody, jak epidemie i pandemie. A jednocześnie wydarzenia czasu pandemii pokazały, że struktury i wierni Kościoła potrafią wypełnić swoją misję w kreatywny sposób.

Coronavirus pandemic and canon law. Selected aspects in divine worship

The situation of the coronavirus pandemic has caused many social impacts. At the same time, the Church in Poland demonstrated a number of adaptive practices, i.e., that the Church community is able to proclaim the Gospel of Jesus Christ under all conditions and enjoy the beauty of liturgical life, even under unfavorable circumstances. Impediments to the enjoyment of the Eucharist triggered dispensations, granted by diocesan bishops. The spiritual needs of the faithful were met, as it were, by numerous television, radio and Internet transmissions of the Mass. And in the sacred space, church communities became accustomed to the use of disinfectants. A lasting remnant of the time of the pandemic is, among other things, the form of administering Holy Communion, equivalently on the hand and into the mouth. After the pandemic ceased, the celebration of the sacraments and sacramentals returned, as it were, to their usual rhythm. The experience of the past should be used looking toward the future. A number of different ecclesiastical dispositions, issued at different levels of governance, in relation to the time of the pandemic, prompt the following reflection. Humanity cannot predict when the next pandemic will occur. However, the preparation of general Church guidelines (e.g., in the form of a directorium) can be postulated.

A possible Church-wide document should address norms and guidelines for pastoral care and liturgical principles in the face of extraordinary pandemic circumstances. Such a document could include norms to be applied at the level of the Conference of Bishops, bishops and even individual ministers, taking into account canonical justice in specific situations. Post-pandemic legal and canonical reflection covers a number of areas, such as preaching and education. Another space of reflection is the issue of the celebration of the liturgy of the Catholic Church. The author of this study is aware that many detailed questions about the liturgy during the pandemic still need to be deepened, and the considerations made have necessarily not covered all aspects. The effects of the pandemic require further study, for example, in the area of religious freedom and state-church relations, if only because the decisions of state authorities in many cases imposed solutions that did not fully protect the rights of the faithful. Another space for future reflection is the question of the exercise of ecclesiastical authority and administration in emergency situations and the creation of legal and canonical acts. The Catholic Church is putting its trust in God, Who guides His Church through various events in human history. Also, when these are such difficult episodes as epidemics and pandemics. And at the same time, the events of the pandemic time have shown that the Church's structures and faithful are able to fulfill their mission in creative ways.

Słowa kluczowe: pandemia; Kościół; liturgia; kult; prawo kanoniczne

Keywords: pandemic; Church; liturgy; worship; canon law

NOTA O AUTORZE

Ks. dr hab. Arkadiusz Domaszk SDB, prof. ucz. – absolwent Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, profesor uczelni na Wydziale Prawa Kanonicznego UKSW w Warszawie, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym SDB w Krakowie. Zainteresowania naukowe: dobra doczesne Kościoła, prawo o posłudze nauczania, mass media a prawo kanoniczne, informatyka a prawo kanoniczne, prawo wyznaniowe i prawo zakonne.